

TOLNA MEGYE NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYEI

A megye területe és néprajzi csoportjai

Tolna megye, területét tekintve hazánk egyik legkisebb megyéje. Földrajzilag nehezen körülhatárolható, hiszen csupán egyetlen természetes határa van; keleten a Duna. A többi oldalon a Mezőföld, a somogyi dombság, ill. a Mecsek lejtői övezik. Határait a nagy megyerendezés nem érintette, bár a XIX. század végén Bogviszló visszacsatolása (korábban Pest megye) némi területnövekedést eredményezett. A középkorban a névadó Tolna város volt a megyeszékhely, később Csernyéden (azóta elpusztult település), Simontornyán, Dunaföldváron, Gyöngön, Kölesden majd a mai megyeszékhelyen, Szekszárdon gyűltek össze a nemesi vármegye képviselői. A korábbi évszázadokban több virágzó mezővárosa, települése is volt a megyének. Ma a megyeszékhelyen kívül Bonyhád, Dombóvár, Dunaföldvár, Tamási és Tolna működik városként.

A megye etnikai képe a történelem során többször átszíneződött, változott. Jelentős mértékben érintette megyénket a XVIII. századi német betelepítés, majd a II. világháborút követő nagy népességtrendeződés; a németiség ki-, a bukovínai székelység és a felvidéki magyarság betelepítése. Természetesen nem maradt ki megyénk azokból a jelentős pusztulást eredményező történelmi eseményekből sem, melyek hazánk más területeit is meggyötörték: török háborúk, Rákóczi szabadságharc, stb.

A megye területét felszíni adottságai, népességének fő jellemzői alapján – melyeket a régi járási beosztás is figyelembe vett – öt tájegységre oszthatjuk fel: Sárköz, Dunamente, Sió és Sárvíz völgye, Völgyesség és a Kaposmente.

A folyószabályozás előtti Sárvíz és a Duna által közrezárt terület a *Sárköz*, melynek népessége – a kutatás mai állása szerint – kontinuous magyarságnak tekinthető. Ma öt községet sorolunk ide: Ócsény, Decs, Alsónyék, Sárpilis, Bata. Korán csatlakoztak a hitújításhoz, már a török megjelenése előtt kialakították a művelt és gazdag magyar polgár sajátságos életstílusát, aki virágzó gazdaságot teremtett, gyermekeit iskoláztatta stb. Később ez a kultúrtáj elvadul, elmocsarasodik, ezzel együtt a lakosság életnívója is csökken, és csak a XVIII. század végén, a XIX. század elején lezajló folyószabályozások után indul meg újra a gazdasági fellendülés, mely magával hozza a népművészet kivirágzását, sőt bizonyos fokig a túlajtását is. Ekkor már a mennyiségi tényezők veszik át a vezető helyet a minőségek rovására, s ez óhatatlanul népművészetük hanyatlásához, majd elhalásához vezet. Jelentős mértékben hatott ennek a jellegzetes kultúrának az átalakulására az idők során beköltöző katolikus népesség is, amely pl. – az őslakosság egykézése miatt – Ócsényben már az első világháború után számszerű többségbe került.

Bár területi felosztásunk szerint Váralja a Völgyességhez tartozik, magyar lakosságának kultúrája egyértelműen a Sárközhöz kapcsolja, házassági, rokoni kapcsolatai is ezt a tényt erősítik. Tágabb értelemben a Sárközhöz kapcsoljuk még a Duna jobb partján fekvő Érsekcsanádot és Szeremlét, melyek a tolnai Sárközzel együtt – ANDRÁSFALVY Bertalan megfogalmazása szerint –: „... mintegy elsüllyedt földrész tengerből kiemelkedő hegycsúcsai őrzik az egykori dél-tolnai-baranyai református magyarság emlékét és hagyományát a XVIII. század telepítései folytán megváltozott környezetben.”

A *Dunamente* csupán tájelnevezés. Népe ssége heterogén. Tolna, Bölcse, Madocsa, Gerjen, Fadd, Dunaföldvár, Paks a jelentősebb települések. Magyar lakosságuk szintén korán csatlakozott a reformációhoz, kultúrájuk legrégibb rétege a sárközivel rokon. Tolna, Paks, Dunaföldvár – kedvező földrajzi helyzetük miatt is – virágzó mezővárosokká fejlődtek, jelentős kisiparral, mint a hajóvontatás, halászat, vizimolnárság stb. Később jelentős német betelepítés történt ezekbe a helységekbe. 1854-ben a tolnai Dunakanyart átvágták, ezzel Tolna háttérbe került, lakossága német többségű lett. Külön említést érdemel Dunaszentgyörgy, melyet felvidéki kisnemesek szálltak meg, Dunakömlőd, ahova egészen későn – 1785-ben – telepítettek német-ajkú lakosságot és végül Mözs, melyet magyar és német anyanyelvű lakosok mellett szlovákok is otthonuknak tudhattak egészen az 1940-es évek második feléig. A Dunamente településeinek népe ssége korán polgárosodott, mely főleg viseletükre nyomta rá bélyegét: sötét, hosszú szoknya, szabott, testhez simuló felsőrésszel. Műveltségük alaposabb, komplex vizsgálata a jövő feladata.

A *Sió és Sárvíz völgye* elsősorban nagybirtok. Lakosságának zöme uradalmi cseléd, ők „a puszták népe”. Sajátos kultúrájú zsellérfalvak alakultak itt ki, több, egymástól szinte független népi műveltség élt egymás mellett, mint pl. Fácánkert, Szedres, Tengelic stb. Természetesen találunk itt jelentősebb parasztfalvakat is, melyek közül kettő-három képes egy-egy sajátos kultúrát kialakítani. Ilyen Szekszárd tőszomszédságában Harc és Sióagárd. Ez utóbbi őslakosságát a magyarok mellett szerbek, szlovákok és németek is alkották, mára azonban magyarrá olvadtak össze. Azon kevés falvak egyike Sióagárd, ahol – elsősorban kertkultúrájának, szűkebben véve a paprikatermelésnek és kereskede snek köszönhetően – a népviselet máig élőnek mondható. Bármennyire is megtévesztő a hasonlóság hímzéskultúrájuk legújabb rétege és a kalocsai szintén újabbkori hímzések között, a két műveltségnek egymáshoz igazából semmi köze nincs. Hasonlóságuk csupán az újabb hímzésekre jellemző túlszínezettségéből fakad. Viseletükben több sajátosság, archaikus elem őrződött meg máig (pl. korcos pendely, az ún. „kenyett kötény” stb.).

A szóbanforgó tájegység egyik mezőváros jellegű központja Kölesd, a másik pedig Simontornya volt. Itt említjük meg, hogy a XVII. században még oly jelentős számú rác népe sség aránya már a következő században feltűnően megfogytakozott, s ma már csak Medinán él a lakosság zömét jelentő magyarok mellett mindössze 37 fő.

A *Völgység* Tolna megye déli részén, a Kapos keleti parján húzódik. Hajdan a fejedelmi törzs szállásterülete volt, a török háborúk alatt azonban népe ssége szinte teljesen kipusztult. A magyar lakosság helyére szerbek nyomultak fel és népesítettek be több falut. A Rákóczi szabadságharc alatt számuk erősen megfogytakozott, maradékaik Grábóc, Alsónána és Szálka községekbe költöztek. Napjainkban már csak a korábban említett Medinán él néhány család. Az így elnéptelenedett területekre – elsősorban a Mercy, Perczel, Eszterházy, Festetich, Amade, Dőry, Styrum-Lymburg családok tagjai – német ajkú lakosokat telepítettek szinte az egész német nyelvterületről. Az első telepések 1695-ben érkeztek Simontornyára, de a telepítések zöme a XVIII. században zajlott. A magyarányú telepítés következménye az lett, hogy a Völgység mintegy 50 falujában a németiség lett többségben egészen a II. világháborúig, a magyarság pedig fokozatosan visszaszorult.

A háború után a németiség kitelepítését a nagyhatalmak Potsdami-egyezménye határozta el; azokra a magyarországi németekre vonatkozott, akik az 1940-es népszámlálásnál német anyanyelvűnek és német nemzetiségűnek vallotta magát, vagy akik a Volksbund, az SS vagy más fasiszta szervezet tagjai voltak. Az egyezmény ha-

tározata elvben a völgyeségi németek 50-60 %-át érintette. A végrehajtás során azonban sok volt a következetlenség. Így fordulhatott elő, hogy egyes falvak lakosságának (pl. Izmény) csak a 20 %-a maradt meg otthonában, mások pedig (pl. Nagymányok) veszteség nélkül vészelték át a kitelepítést. A fentiek alapján válik érthetővé, hogy az 1980-as népszámlálás alkalmával miért csak 16 000 ember vallotta magát német anyanyelvűnek (ebben a számban szekszárdi és bonyhádi adatok nincsenek benne). Az illetékes tanácsok becsült adatai alapján ma Tolna megyének kb. 18 000 német anyanyelvű lakosa van.

Kaposmente a Kapos folyótól nyugatra eső területe a megyének. Legjelentősebb települése Dombóvár, mely a korábbi időkben uradalmi központ volt. Később, a nagy vasútépítkezések után mint vasúti csomópont, jellegzetes vasutas kisvárossá fejlődött. Korábban több mezőváros és céhes központ is volt e területen: Ozora, Tamási, Szakcs. Tamási ma Tolna megye egyik virágzó városa. Szakcsot és Ozorát a vasút elkerülte, megközelítésük az idők során nehézkessé vált, így fejlődésük megakadt, jelentőségüket veszítették. Lényegében e területet azonban a nagybirtok jellemezte, így lakossága két nagy csoportra bontható; parasztságra és uradalmi cselédségre.

Földműves népessége katolikus, néprajzilag jól körülhatárolható, egységes. A somogyi Koppány menti magyarsággal rokon műveltségű. Szájhagyománya, gazdálkodásának módja, viselete (az első világháborúig a nőknél ún. „kerek konty”, rajta hátrakötött nagy selyemkendővel, hosszú, többnyire sötét selyemszoknya egy-két alsószoknyával, szabott, szűk felsőrésszel, a férfiaknál fehér lyukhímzéses vászon ing, bő „rödös” vagy ráncolt vászongatya, kisszélű kalap. 1914 után a nők fején ún. „pile” rögzítő, rövidülő sokszoknyás, farpárnás szoknya, férfiaknál fekete posztóruha) egy sajátos parasztpolgári kultúráról vall.

Nem lenne teljes a megye II. világháború előtti népcsoportjairól rajzolt kép, ha nem tennénk említést az itt élő cigányságról, akik kisebb-nagyobb csoportokban szinte az egész megyében megtalálhatók. Élnek itt romungrók (csak magyarul beszélnek, évszázadok óta élnek hazánkban), oláh cigányok (cigányul beszélnek, lókereskedéssel, szőnyegkereskedéssel stb. foglalkoznak), beások (tőlünk nyugatra őket nevezik oláh cigányoknak, a román nyelv nyelvújítás előtti változatát beszélik, általában famunkákkal foglalkoznak) és a szintik (hozzánk német földről érkeztek, főleg mutatványosok). Mivel pontos felmérés 1893 óta itt sem volt, csak a becsült adatokra támaszkodhatunk. Ezek szerint 1987-ben a megye lakosságának 4,6 %-a, azaz 12 500 cigány él Tolna megyében.

A II. világháború után alaposan átrendeződött a megye etnikai képe. A kitelepített németek helyére sok telepese érkezett a határokon kívülről, de belülről is. A legnagyobb tömeget a bukovinai székelység jelentette, kiknek zöme a Völgyességben, ill. közvetlen a megyehatáron, Baranyában valamint Bács-Kiskun megye néhány községében lelt új hazára. Számarányukról eltérő vélemények ismeretesek, kb. 13–14 000 főről van szó. Ideérkezésükkor műveltségük már korántsem volt egységes. Leginkább őrizte hagyományait Andrásfalva és Hadikfalva, leginkább polgárosult Istensegits és Józseffalva népe.

1947–48-ban a Csehszlovák kormány kiutasította a Felvidékről a magyarokat. A Csallóköztől Kassáig szinte mindenhonnan jöttek családok, őket mindenütt megtaláljuk a megyében (még megyén kívül is), ahol németajkúak éltek. Számbavételük, kultúrájuk vizsgálata talán éppen szétszórtságuk miatt nehézkes és lassan halad.

A múzeumi szervezet gyűjteményi anyaga

Múzeumunk neve az alapítástól (1897) 1951-ig Tolnavármegyei Múzeum, ettől 1989. május 11-ig Béri Balogh Ádám megyei Múzeum, ma pedig Wosinsky Mór Megyei Múzeum. A múzeum alapjait Apponyi Sándor lengyeli gróf és Wosinsky Mór (1854–1906) lengyeli, később szekszárdi apátplébános gyűjteménye képezte. Wosinsky édesapja lengyel származású orvos, aki a lengyel szabadságharc leverése után Tolnán telepedett le, itt született fia is. A fiatal pap, miután Lengyelen lett plébános, felfedezte, majd Apponyi támogatásával jórészt feltárta a lengyeli őskori telep, a feltárt anyagot a kastélyban helyezte el. Tolna megye első múzeuma – ha úgy tetszik – a lengyeli kastélyban volt. 1894-ben Wosinskyt a szekszárdi plébániára helyezik, a következő évben áttelepíti 5 000 darabos gyűjteményét is, melyet a Törvényhatósági Bizottság előtt felajánl a vármegyének. Apponyi Sándor ugyanezt teszi kis lengyeli múzeumával.

A múzeumalapítás gondolata már 1847-ben felmerült, de pozitív eredményről még nem lehet beszélni. 1882-ben WOSINSKY megalakítja a rövid életű Tolnavármegyei Régészeti Egyesületet, melynek keretein belül eredménytelenül kísérletezik egy néprajzi gyűjtemény létrehozásával. Ezután miniszteri segínyt harcol ki, s személyesen vásárolja meg a néprajzi gyűjtemény első tárgyait, majd ajándékozással szelvényezi fel a közsegeket. Az így begyűjtött viseletekbe öltözteti a millenneumi kiállítás 17 babáját.

1895-ben – gyűjteményének felajánlása után – a gimnázium üresen álló termeiben helyezi el az anyagot, és egyben felveti a múzeum létrehozásának gondolatát. 1897-ben létrejön a „vármegyei múzeumbizottság”, megszületik az alapító okirat is. Védnök Apponyi Sándor gróf, elnök Wosinsky Mór. 1898-ban megszületik a Múzeumegyesület, melynek tagsága rövid idő alatt 400 főre gyarapszik. 1899-ben nyílik meg a múzeum nyolc teremmel az új gimnázium épületében. A gyűjtemény ekkor 33 ezer darabot tett ki. A múzeum igazgatója Wosinsky Mór, titkára pedig Kovách Aladár lett.

WOSINSKY Mór nemcsak megalapozta, de folyamatosan gazdagította is a múzeum gyűjteményét. A millenneumi kiállítás után hamarosan jelentős ausztráliai és új-guineai gyűjteménnyel megalapítja a múzeum tengerentúli néprajzi osztályát is. 1900-ban a Múzeumi Egylettel kirándulást szervez a Sárközbe, ahol a paraszti élet tanulmányozását népművészeti tárgyak gyűjtésével kapcsolja össze. Közben felhívással él a megye tanítóihoz; népdalok gyűjtésére ösztönzi őket. Csak sajnálni lehet, hogy a felhívásra csupán Bocskár Ferenc öcsényi tanító küldi el cca 3300 darabos népdalgyűjtését, melynek dallamanyagát Wosinsky még abban az évben rögzíti fonográfon. Sokirányú érdeklődését mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Jankó János útmutatásai alapján megkezdik a megye népességének antropológiai vizsgálatát is.

A tudományos munka közepette még arra is jut ideje, hogy kiharcolja, összegyűjtse a pénzt egy múzeumépület megépítéséhez, sőt, – neo-klasszicista stílusban – fel is építteti azt. 1901-ben nyitják meg a nagyközönség előtt az új múzeumot. Ezután – főleg céhemlékekből – létrehozza az iparművészeti osztályt, és 1907-ben bekövetkezett hirtelen halála előtt még évkönyvet is ad ki.

Ekkor már KOVÁCH Aladár (1860–1930) a néprajzi gyűjtemény őre, a tárgyak száma: 3 629.

KOVÁCH Aladár 1901-ben lép a múzeum szolgálatába, mellette levéltári munkakört is betölt, sőt, 1913-ban tiszteletbeli vármegyei főlevéltárnokká nevezik ki. „A Sárköz szerelmesé”-nek nevezik, fő feladatának valóban a sárközi nép ismeretanyagának, tárgyi világának megmentését tekinti. Tanulmányai főleg az anyagi kül-

túra témaköréből íródtak, a mai kutató számára is példamutató alapossggal, módszerességgel. Haláláig – 1930-ig – állt a múzeum élén Wosinsky Mór halála után.

Jelentős érdemei vannak még a háború előtti, igen értékes gyűjtemény kialakításában ÁCS Lipót gimnáziumi rajztanárnak, CSALOG Józsefnek a múzeum régész igazgatójának, valamint JANKÓ Jánosnak, aki külső munkatársként nemcsak tanácsaival segítette a fellendülőben lévő néprajzi kutatómunkát, hanem személyesen is résztvett a terepmunkákban.

A háború nagy veszteségeket okozott a múzeum gyűjteményeiben. NOVÁK József (1946–51, között vezette az intézményt) 1946-os jelentése szerint: „...megsemmisült a múzeum teljes berendezése, szakanyagának nagyobb része. Különösen súlyos veszteség érte a természettudományi (99,5 %), a numizmatikai (éremtani) és a néprajzi gyűjteményeket.” ANDRÁSFALVY Bertalan szerint – aki 1955–60 között volt a múzeum néprajzos munkatársa – a néprajzi gyűjtemény 75 %-a elpusztult, „... szomorúan állapíthatjuk meg – írta később –, hogy itt Szekszárdon a második világháború során hazánk egyik legértékesebb és pótolhatatlan vidéki gyűjteménye pusztult el.”

MÉSZÁROS Gyula ősrégész-igazgató (1951–74) vezetése alatt az 1970-es évek fellendülő gazdasága lehetőséget teremtett a megyében még egy néprajzos státus létrehozására. Így 1972 óta már két néprajzos végzi a gyűjtőmunkát, melynek eredményeképpen 1987-ben 11 340 db-ot tett ki a néprajzi tárgyak száma.

ANDRÁSFALVY Bertalan – akár csak az őt követő BABUS Jolán – kiemelkedő érdemeket szerzett a néprajzi gyűjtemény újjáteremtésében. Ezt bizonyítják az alábbi számadatok is: 1953-ban 1 351, 1964-ben 4 517 a tárgyak száma.

A Tolna megyei múzeumi szervezet a következőképpen épül fel: Szekszárd székhellyel, megyei illetőségű gyűjtőkörrel, egy néprajzos szakemberrel az anyaintézmény. Még egy fő néprajzos dolgozik az intézmény keretei között a Művelődési Minisztérium által biztosított bérrel, 5 éves szerződéses jogviszonnyal (melynek lejárt 1990 december), országos kiterjedésű gyűjtőkörrel. Kutatási témája: a bukovinai székelység népi kultúrája. A béren kívül egyéb költségeit a múzeum fedezi.

A megyei múzeumi szervezetet alkotja még a simontornyai és a dunaföldvári vármúzeum (ez utóbbi működési költségeit a községi tanács biztosítja), az ozorai „Helytörténeti múzeum”, a bonyhádi „Völgységi Múzeum” és „Tűzoltómúzeum” (működési költségeiket a bonyhádi Városi Tanács biztosítja), valamint az 1981–85 között létrejött tájházak (Szakály, Sióagárd, Györköny, Gyöng, Magyarkeszi) hálózata. Természetesen több magán- és helytörténeti gyűjteményt is számontartunk.

Önálló gyűjtőkörrel (1975. december 31. óta néprajz és történet témakörben) csupán az ozorai helytörténeti múzeum rendelkezik, mely jelenleg – a várban folyó ásatási ill. rekonstrukciós munkálatok miatt – nem funkcionál. Néprajzos végzettségű szakember az említetteken kívül a megyében nem dolgozik.

Múzeumunk gyűjteményei közül darabszámát tekintve is a néprajzi a második legnagyobb. Az 1987-es statisztikai adatok a következők: régészet 64 404, néprajz 11 340, újkor 5 085, képzőművészet 1 518; iparművészet 714, irodalomtörténet 372, természettudomány 132 tárgy.

A tárgyi anyagon kívül a néprajzi gyűjteményt képezi az adattár 732 tétellel 39 647 lap, fotó 9 627 negatív, 2 984 tárgyfotó, 1 324 dia pozitív, dokumentum 614 db.

Cigány Dokumentációs Tár: 55 tétel 464 lap.

Ami a néprajzi gyűjtemény tárgyi anyagát illeti, az a hagyományos csoportosítás szerinti egységekből áll össze, bár nyilvántartása, legnagyobb részben elhelyezése

sem követi ezeket az egységeket. A kerámiagyűjteményt kivéve minden tárgyi anyagunk külső raktárban nyert elhelyezést. Zömmel hagyományos – polcos ill. szekrényes – rendszerben, néha ún. „tanulmányi raktár” formájában.

Néprajzi anyagunk legértékesebb része, mindenféle szempontot figyelembe véve, kétségtelenül a textilgyűjtemény. A háború előtt legnagyobb részét a sárközi anyag képezte, ma is figyelemre méltó a közel 200 darabos főkötő, 70 darabos bíborvég egység. Napjainkra igyekeztünk az egyéb néprajzi csoportok anyagában mutakozó hiányokat is pótolni. Különösen az elmúlt tíz esztendőben kiemelkedően nagy számú bukovinai székhelyi textíliát sikerült begyűjteni. Ezek között igen nagy értéket képviselnek a gyapjúszőttestek és a különböző hímzett bőr viseleti darabok.

Kerámiagyűjteményünk mintegy 1 500 darabos. Ezen belül jelentősebb értéket képvisel az ún. „sárközi” és a későhabán csoport, de jelentős a fekete edények száma is. Ez utóbbiak főleg Mohácson és Bátaszéken készültek.

Tárgyegyűjtéseink közül a szakályi tájházban elhelyezett – a Kapos-Koppány völgye népi kultúráját dokumentálandó – gyűjteménycsoportnak van kiemelkedő tudományos értéke. Már az épület kiválasztását is hosszas munka előzte meg, melynek során átvizsgáltuk a terület falvait, a legtipikusabbnak tartott 126 portát felmértük, végül kiválasztottuk a szóbanforgó szakályi házat. Ennek gazdája két fertályos, vállalkozó szellemű parasztember volt, háza pedig a község utolsó olyan épülete, melyben nagyállatot tartottak. Utána már zséletházak sora következett. Így ez a porta módot adott arra, hogy berendezésével bemutassuk a Kapos-Koppány mente feltörekvő középparasztiségének életmódját (lakáskultúra, termelőeszközök) a századforduló időszakában. Ez a tárgyegyűjtésünk több száz darabot tesz ki. Alkalmassnak tartjuk arra ezt a gyűjteményrészt, hogy vizsgálatával ennek a tájegységnek a paraszti kultúráját mind lineáris, mind horizontális metszetben megrajzoljuk.

Mindenképpen jelentősnek tartjuk játékgűjteményünket. Nem elsősorban számszerűsége miatt, hanem létrejöttének körülményei és a darabok eredetét tartjuk jelentősnek. Két gyermekjátékpályázatot hirdettünk meg ugyanis a megye általános iskolái számára népművelőkollégánkkal közösen. Alapos előkészítés után (többször személyesen is meglátogattuk a pályázó iskolákat, tanulókat) nagyon jól értékelhető anyag érkezett be, viszonylag arányos területi megoszlással. Játékgűjteményünknek van egy nagyon izgalmas, értékes kis egysége, melyről feltétlenül szólnunk kell. Egy Sióagárdon készült csutababa kollekcióról van szó, mely lényegében hiteles rekonstrukció: a nagyanyák, anyák csutababákat készítettek kislányaiknak, melyeket különböző viseletekbe öltöztettek (alkalmak, életkor stb. szerint), megtanítva játék közben őket arra, hogy milyen is falujuk öltözködési rendje, normarendszere.

Jelentős eredménnyel zárult egy másik pályázatunk is, melyre bárki nevezhetett, és nevezett is az általános iskoláktól kezdve, az Öregek Napközi Otthonáig szinte minden korosztály és igen sok egyéni résztvevő küldte be pályamunkáját felhívásunkra. Erdélyi mintára mi is „Öltöztessünk Zsuzsi babát” címet adtuk akciónknak. Sok szép népviselet kicsinyített másához jutottunk így hozzá (a babákat mi biztosítottuk), melyek elkészítése során a pályázók nemcsak az eredeti anyagok megszerzésére törekedtek, de igyekeztek a haj- és fejviseleteket is elkészíteni. Több esetben (pl. a decsi pályázók) jó viseletleírások és szabásminták kerültek a viseletek mellé.

Néprajzi adattárunk 1973-ban indult, és mint az összesítő statisztikai adatok is mutatják, ma 732 tételszám alatt 39 647 lapot tartunk nyilván. Jelentős részét az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra beérkezett anyag teszi ki, területi szóródása meglehetősen esetleges, tudományos értéke is ingadozó. Jelentősebb anyag-

gal a Sárköz, ill. a bukovinai székelység képviselteti magát. Tudományos szempontból kiemelendő BABUS Jolán hagyatéka.

A Cigány Dokumentációs Tár a magyarországi cigányságra (– azon belül első sorban a megye cigánylakosságára –) vonatkozó anyagot tartalmazza. Ez a gyűjteményegység több részből áll. Első lépésben a történeti Magyarországot alapul véve bibliográfia készül. Ez tulajdonképpen másodlagos bibliográfia, mely autopszia után válik véglegessé. Tartalmazza a publikált ill. kázipratos anyagot függetlenül attól, hogy az köz-, ill. magántulajdonban van. A későbbiekben minden tételről annotáció készül. Ennek alapján kerül sor az anyag összegyűjtésére antikvár vásárlás vagy xerox másolat formájában. A publikált anyagról kartonos nyilvántartás készült és készül folyamatosan. A kázipratok feldolgozása, leltározása, kartonozása 1988 végén kezdődött. Jelenleg 55 tételt, 464 lapot tesz ki.

Fotógyűjteményünk 1954-ben jött létre. Alapját az éppen készülő felvételek, ill. a háború előtti kollekció – a hadi eseményeket túlélő töredéke – képezte. Induláskor vegyes gyűjteményként jött létre. Fotóanyagunk tudománysszakokra való szétválasztására 1974-ben került sor, ugyancsak a 70-es évek közepétől kerül külön nyilvántartásba a negatív, a tárgyfotók negatívja ill. a dia anyag. Tárgyalt egységünkön belül különösen értékesek az 1900-as években készült felvételek (Kovács Aladár, Bátky Zsigmond), valamint a kaposmenti népi építészetet dokumentáló fotók.

Tudományos munka

Kiállítások

Az első kiállítás – benne néprajzi is – a gimnázium épületében került bemutatásra. Az 1906-os – Kovács Aladár rendezte – kiállításról nem tudunk sokat. Csalog József 1934-ben átrendezte, mely lényegében a háborúig állt. A háború tönkretette a kiállítást, de a raktári anyag is pótolhatatlan károkat szenvedett.

Az első állandó kiállítás – Radnóti Aladár rendezésében – 1951-ben nyílt. A folyosón kőtár, három teremben régészeti anyag („Az őskortól a mohácsi vészig”) és a „Tolna megyei szőlőművelés története” c. kiállítás volt látható. Egy negyedik teremben ún. „sárközi szobá”-t láthatta a közönség. Az emeleti folyosóra iparművészeti anyag került, három teremben pedig a Szépművészeti Múzeum anyagából rendeztek bemutatót. Ismét volt tehát néprajzi kiállítás, melyet csak egy évtized múltával, 1961–63-ban bontottak le. Az új – 1964-ben megnyílt – állandó kiállítás néprajzi részének forgatókönyvét BABUS Jolán írta. Ez a kiállítás a 70-es évek második feléig állt.

Új állandó kiállítás rendezésére 1978-ban került sor. Forgatókönyvét SZILÁGYI Miklós írta. „Életmódváltozások Tolnában” címmel nyílt meg, és régészeti részének kivételével ma is áll. Az I. teremben a természetes táj birtokbavételét jelentő tevékenység, a vadászat, halászat, méhészet, állattartás emlékanyagát – a XVIII–XIX. századi fajtaváltásra is kitérően – mutatja be a kiállítás. A II. teremben a földművelés – gabona, szőlő, dohánytermelés, selyemhernyó-tenyésztés tárgyai láthatók, utalva a hagyományos eszközöktől a legmodernebb technikát alkalmazó nagyüzemi gazdálkodásig terjedő fejlődésre. Ugyanitt látható a mezőgazdasági termelést folytató lakosságot közvetlenül kiszolgáló céhes ipar emlékanyaga is. A III. teremben a megye történeti, demográfiai és nemzetiségi viszonyait – azok változásait – bemutató térképek és diagrammok mellett a különböző táji-, etnikai csoportokat képviselő 5 női kosztüm is (Bonyhád környéki sváb, Szekszárd-felsővárosi magyar, sárközi református, kaposmenti katolikus és bukovinai székel) helyet kapott. A közlekedési és piaci kapcsolatokra utaló adatok és tárgyak érzékeltetik ezek fontosságát többek

között pl. a sárközi viselet- és lakáskultúra alakulásában. A rekonstruált sárközi szobabelső vall arról a folyamatról, melynek során az ún. „tisztá szoba” kialakult. A következő két enteriőr részlet (Perczel József szalonja ill. uradalmi cseléd szobabelső) egymás mellé, ill. a módos sárközi paraszt szobabelsője mellé helyezve érzékelteti azokat a bonyolult társadalmi folyamatokat, melyek lejátszódnak a kor története folyamán. A IV. teremben folytatódik az előbbi gondolatsor; ismét sárközi (decsi) szobabelső részlet látható, de most már századunk első harmadából (1927). Talán ez a tárgye gyűttes szolgálja legjobban a rendező korábban idézett szándékát: bemutatni a kultúra állandó és változó elemeit.

Ezen a helyen kell szólnunk a tájházakról, melyek sajátos tárgye gyűttesként szintén állandó kiállításnak minősülnek. A szakályi – „Kaposmenti tájház” – tájházról a korábbiakban már esett szó, itt csupán annyi kiegészítést kell eszközölnünk, hogy az épületegyűttes rekonstrukciós tervét GÉMES Balázs készítette, ő volt egyben a kivitelezés szakmai irányítója is. A kiállítás forgatókönyvét szintén ő és G. VÁMOS Mária készítette. A tájház 1982-ben nyílt meg. A sióagárdi tájház egy a két világháború közötti hagyományosan gazdálkodó középparaszt portáját mutatja be. A forgatókönyvet G. Vámos Mária, Gémes Balázs és Ódor János írta. Ebből az együttesből elsősorban a tiszta szoba bútorzata jelent igen komoly szakmai értéket. A híres faddi bútorkészítő központ darabjai ezek, jelzik, hogy korábban az egész faluban divatjuk volt. A tájház 1983-ban nyílt meg.

„Völgységi Múzeum” néven nyílt meg Bonyhád város múzeuma 1987. április 1-én. A kétszintes, kastélyszerű épületben székelt 1945-ben a székely Telepítési Hivatal, majd később a Székely Múzeum is, melyet 1950-ben szüntetett meg a Művelődésügyi Minisztérium. Jogállását tekintve a Völgységi Múzeum a megyei múzeum kiállító helye. A két esztendeje megnyílt kiállítás a Völgység XVIII–XX. századi történetének főbb csomópontjait, gazdaságát (földművelés, ipar, kereskedelem), kulturális életét mutatja be. Néprajzi részének forgatókönyvét írta és a kiállítást rendezte G. VÁMOS Mária. A legnagyobb teret és egyben a legnagyobb hangsúlyt termésszerszerűleg a sváb és a bukovinai székely kultúra kapta a kiállításban. Mindkét népcsoport egy-egy enteriőrrel, ill. különböző kosztümökkel jelenik meg. Bemutatásra került egy sváb tiszta szoba részlete, három női és egy férfi ünnepi viselet. Különösen sok munkát igényelt a bukovinai lakószoba („kicsi ház”) rekonstruálása. Nemcsak maga a helyiség (gerendás mennyezet) megjelenítése okozott gondot. Rekonstruálni kellett a bútort (ruhásládán kívül ugyanis az ismert történeti események miatt más bútort nem tudtak magukkal hozni), valamint a tüzelőberendezést is. Mindezen nehézségek ellenére ragaszkodtunk ahhoz a tervünkhöz, hogy bemutassuk azt a környezetet, melyben ez a népcsoport a hétköznapi életét élte. Az ünnepi szobát („nagy ház”) a textiliájáról híres vetett ágy képviseli. Bemutatásra került még két női és egy férfi ünnepi viselet, egy eredeti kelengye-láda („hazai”), valamint a Bácsjózseffalván (Bácska) 1943-ban székely faragók által – táblaképekből – összeállított ún. székely kálvira néhány darabja.

A Völgység mára szinte teljesen visszaszroult katolikus magyar lakosságát képviseli a győrei menyecske ünnepi kosztümje. Földrajzilag e tájhoz sorolódik Váralja, bár kultúrája egyértelműen a Sárközhez köti. Egy női viselettel, valamint azzal a jellegzetes kazettás festett bútortal jelenik meg a kiállításban, melyet a Musch-család a Sárköz református magyarságának épűgy készített, mint a váraljai sváboknak, csupán a rajtuk szereplő (gót-magyar) betűtípus, és a nevek jelzik, hogy a kiállított darabok honan kerültek a múzeum birtokába.

1973-ban kezdtük meg a Kapos-Koppány völgyének kutatását. Két alkalommal

néprajzi gyűjtőtábort is szerveztünk itt az ELTE Néprajzi Tanszéke hallgatóinak bevonásával. Noha a kutatás a népelet minden területére kiterjedt, a súlypontot az építészetre, lakáskultúrára, gazdálkodásra helyeztük. A több évig tartó szisztematikus kutatómunka (főként terepmunka) a Szakályban létesített tájház rekonstrukciós tervében, a tényleges rekonstrukciós munkában, a kiállítás forgatókönyvében ill. magában a kiállításban realizálódott.

A múzeum kiadványairól

A Múzeumegylet kiadásában jelent meg 1902-ben „A Tolnamegyei Múzeum és Múzeumegylet Évkönyve”. A bevezető tanulmány (Haugh Béla) egyben a múzeum története. Majd az 1901-ben megnyílt kiállítás kalauza következik. Ezek után „A sárközi népköltészet” címmel közöl kivonatot Wosinsky Mórnak a Múzeum Egyesület közgyűlésén tartott felolvasásából. Székely Ferenc a múzeumegyesület megalakulásának (1898) körülményeit foglalja össze. Ismeretese a Tolnavármegyei Múzeumbizottság jelentései az 1904–7. évekről. Ezek a jelentések az adott esztendő gyarapodásairól (külön-külön a különböző osztályokról, a könyvekről, okmányokról és térképekről) adnak számot abszolút részletességgel. A múzeum századeleji kiadványai közül évszám szerint az utolsó „A Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1913. évről” (Szekszárd, 1914. Szerk.: Bodnár István főtítkár). „A tolnamegyei Sárköz helynevei” c. írás képviseli a néprajztudományt. Kovách Aladár terjedelmes cikket közöl Tolna megye székhelyének és székházának történetéről. A kötet második részét a Közművelődési Egyesület főtítkári, ill. különböző titkári (múzeumi, ismeretterjesztő) jelentései teszik ki.

Múzeumi szerkesztésű kiadvány csak 1962-ben jelenik meg újra „A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Tudományos Füzetei” főcímmel (a Tolna megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának kiadásában) és 1972-ben a tizedik, egyben az utolsó. A sorozat neve – az ötödik számtól kezdve „A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum füzetek”. Intézményünk régész-igazgatóját kivéve a szerzők megyén kívüliek, egy kivételével régészek, és ugyancsak egy kivétellel megyei témát dolgoznak fel. Az említett egy kivételt a sorozat egyetlen etnográfiai témájú füzete jelenti, melyet a tudós református lelkész, Makra Sándor írt „A népmese katalógizálásának új módszere” címmel, 1967-ben jelent meg. A sorozat 1982-ben folytatódik újra – Vadas Ferenc igazgató szerkesztésében – most már Múzeumi Füzetek elnevezéssel. 1983-ban, 1984-ben, 1987-ben jelentek meg a további számai – az 1984-es „Honismeret, helytörténet, tájházak” c. Déldunántúli Népművészeti Hét Tudományos Tanácskozásának anyagát tartalmazó példánytól eltekintve – túlnyomórészt irodalmi témával.

A múzeum évkönyve 1970-ben indult, szerkesztők a mindenkorai igazgatók. – A XIII. számnak két kötete jelent meg: az első a hagyományos tanulmánygyűjtemény, a második VADAS Ferenc: Tolna megye múzeumai c. munkája. Évkönyveink – a kialakult módszernek megfelelően – zömmel régészeti, néprajzi és történeti témájú dolgozatokat tartalmaznak.

A Nép Orvoslási Topográfia

Jelentőségében egyik legnagyobb vállalkozásunk. A munkaközösség eredendően Budapesten alakult a népi orvoslás emlékanyagának összegyűjtésére. 1985 óta Szekszárd a vállalkozás központja. Célja, hogy kérdőívekkel gyűjtse az egész ország területéről a népi orvoslással kapcsolatos emlékanyagot úgy, hogy a magyar lakosság mellett tekintettel legyen nemzetiségeink, így a cigányság ismeretanyagának feltérképezésére is. Jelenleg 1 000 külső munkatárssal folyik a munka. Induláskor szinte kizárólag védőnőkből toborzódott a gyűjtőgárda, ma már társadalmunk úgyszólván minden rétege kiveszi részét a munkából. Az V. kérdőívtől kezdve egy-egy

növényre is rákérdezzünk. Eddig a kamilláról, fokhagymáról, tormáról, vöröshagymáról gyűlt össze jelentős adatanyag (Ez utóbbi önmaga alkotja a XI. kérdőívet). A válaszadásnál arra kérjük munkatársainkat, hogy kérdéseinket legalább két idősíkből válaszolják meg: az emlékezettel egyáltalán elérhető időpontban (lehetőleg év-tizedes pontossággal), ill. a jelenben. Fokozottan figyelünk arra is, hogy nemzetiségek esetében a terminus technikusok, növénynevek, varázsló- és ráolvasó szövegek stb. az adott nemzetiség anyanyelvén kerüljenek rögzítésre. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy gyűjtésünk nemcsak a hagyományosan vett falura, hanem a városi lakosságra is kiterjed.

A gyűjtőmunkával párhuzamosan – annak szerves részeként – folyik a népi orvoslás publikált és kéziratot anyagának bibliográfiai feldolgozása, ill. a különböző múzeumok tárgyi- és fotóanyagának összegyűjtése (természetesen a leírókartonok másolásának szintjén) is. Mint minden vállalkozás, ez is pénz- és munkaigényes. Anyagi fedezet hiányában már az elmúlt esztendőben vissza kellett fognunk a gyűjtőmunka ütemét. Féltő, hogy vállalkozásunk, mely eddig több ezer adatot eredményezett, sok más hasznos kezdeményezéssel együtt befulladás.

A bukovinai székelység kutatása

A Művelődésügyi Minisztérium 1986-ban öt évre szóló szerződést kötött dr. GÉMES Balázsnéval a hazánkban élő bukovinai székelyek kultúrájának vizsgálatára. E feladatok közül a legfontosabbnak a tárgyi, ill. a fotó és egyéb dokumentumok gyűjtését tartjuk. Nem elhanyagolva természetesen az egyéb – hagyományosan művelt – területeket sem. Tárgygyűjtés során elsősorban együttesek megszerzésére törekszünk (teljes vetett ág, teljes kelengye, teljes öltöző viseletek, stb.). Tekintélyes anyagot sikerült már eddig is összegyűjtenünk. A fentiekkel párhuzamosan folyik a publikált és kéziratot anyag kicédulázása, bibliográfia készítése is. Munkánk eredményességét sajnos nagyon meghatározza az a tény, hogy a kutató bérén kívül egyéb pénzösszeget a minisztérium nem bocsátott rendelkezésre, így a megyei múzeumi szervezet mindenkor – egyre szűkebb – anyagi helyzetétől függ a felhasználható pénzösszeg. 1990-ben a szerződéses kutatási idő letelik. Jó lenne, ha a tárca meghosszabbítaná ezt a munkaszerződést, hiszen ezt a hatalmas témát öt év alatt felölelni lehetetlen.

A cigányság kultúrájának kutatása

1981-ben alakult meg az Országos Cigánykutató Munkaközösség Regionális Csoportja Szekszárdon. Miután Bencsik János Gyuláról eltávozott, az ottani hasonló munkaközösség megszűnt, ma az egyetlen ilyen Szekszárdon működik. Érdemes megemlíteni, hogy az ezt követően nyílt lehetőség, miután a minimális tárgyi és anyagi feltételeket sikerült biztosítani.

A munkaközösség kétirányú tevékenységet folytat: a) tudományos kutatómunka, b) a cigányság hagyományait gyűjtő önkéntes gyűjtőhálózat kiépítése és tevékenységének összefogása (ez utóbbinál a kiindulópontot a Népi Orvoslási Topográfia cigány hagyományokkal foglalkozó, sok esetben cigány származású gyűjtői adták).

Tevékenységünk az alábbi területeken folyik:

- 1) A történelmi Magyarország területére vonatkozó cigány bibliográfia gyűjtése, feldolgozása;
- 2) a bibliográfiában szereplő tételek beszerzése vásárlás, vagy xerox másolat formájában;
- 3) A létrehozott Cigány Dokumentációs Tár anyagának fejlesztése (a hagyományos adattári anyag mellett magába foglalja az ún. szürke irodalmat – különböző újságok, tanács és egyéb szervek állásfoglalásai stb., börtönlevelek, stb.);

4) Történeti, néprajzi kutatások (pl. a II. világháború alatti események regisztrálása – levéltári kutatás, visszaemlékezések gyűjtése –, a XVIII–XIX. századi cigány-összeírások számítógépes feldolgozása, családtörténetek gyűjtése (hogyan tükröződik az elmúlt történeti időszak az emberek tudatában), a terhesség – szülés – gyermekágy témakörének, népi jogszokásnak, táplálkozásnak stb. témaköröknek a gyűjtése;

5) Fotó, video, hanganyag gyűjtése.

Konferencia

1987. október 9–10-én került megrendezésre Szekszárdon az az országos előadói konferencia „Népi orvoslás” címmel, mely a különféle tudományágak képviselőit felvonultatva (közel 40 előadás hangzott el) valóban interdiszciplináris – nyelvészeti, történeti, kultúrtörténeti, néprajzi, farmakológiai stb. – megközelítésben tárgyalta a címben jelzett témát.

Felhasznált irodalom

GAÁL Attila

1977 Tolna vármegye múzeumának megalakulása és közművelődési tevékenysége a század első évtizedeiben. Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve VI–VII. Szekszárd. 3–28.

GÉMES Balázs

1984 A szakályi tájház. In: Honismeret – helytörténet-tájház. Múzeumi füzetek. Szekszárd. 40–45.

SZILÁGYI Miklós

1978 A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum készülő új állandó kiállítása. Néprajzi Hírek VII. 70–71.

1984 Életmódváltozások Tolnában (XVIII–XX. század). Vezető. Tájak-Korok – Múzeumok kiskönyvtára 153. Budapest.

MÉSZÁROS Gyula

1966a A szekszárdi múzeum hetven éve (1885–1965). A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum füzetek 5. Szekszárd.

1966b Wosinsky Mór és a szekszárdi múzeum. A szekszárdi Balogh Ádám Múzeum füzetek 6. Szekszárd.

